

De staat van onze bossen

Hoe staat het Nederlandse bos ervoor?

Patrick Jansen, directeur Stichting Probos

Bossen zijn van groot belang voor de biodiversiteit, de productie van hout, cultuurhistorie en natuurlijk als recreatieobject. Maar hoe is het eigenlijk gesteld met het Nederlandse bos? Dit artikel geeft antwoord op deze vraag, waarbij ingegaan wordt op twee aspecten, namelijk het bosareaal en het beheer van onze bossen. Het bosareaal in Nederland is in de afgelopen eeuwen sterk gegroeid, maar hoe staat het er nu voor? In de jaren negentig maakte het bosbeheer in Nederland een grote transformatie door, van productiebeheer naar ecologisch(er) bosbeheer. Wat zijn de huidige inzichten?

Al in de achttiende eeuw waren er bijvoorbeeld landgoedeigenaren die experimenteerden met houtteelt en bosaanleg op de woeste gronden, maar door boshistoricus Jaap Buis wordt het historische dieptepunt van de omvang van ons bosareaal rond 1800 geplaast. Het overgrote deel van ons bos bestond toen uit hakhout. De meest populaire soort was eik, omdat deze niet alleen allerlei houten producten opleverde, maar ook eikenschors, waaruit looistoffen gewonnen konden worden voor de grote leerlooï industrie in Nederland. Daarna is ons bosareaal gestaag gestegen van naar schatting 100.000 hectare tot de huidige 360.000 hectare. In twee eeuwen tijd is er dus zo'n 260.000 hectare nieuw bos geplant.

Het merendeel van dit bos hebben we te danken aan het wegvallen van de schapenteelt en de alsmat toenemende vraag naar hout. De heidenen waren eeuwenlang nodig geweest voor de productie van schapenmest en daarnaast ook voor de wol en het vlees die schapen leverden. De concurrentie van geïmporteerde meststoffen, wol en schapenvlees betekende de nekslag voor

de schapenteelt, waardoor de heidegronden hun benaming 'woeste gronden' steeds meer waarmaakten. De stuifzanden deden dit uiteraard al langer, want daar kon geen enkel product geproduceerd of geoogst worden. Er werden allerlei proeven gedaan om de heidegronden om te zetten tot landbouwgrond. Op de droge, voedselarme gronden van bijvoorbeeld Gelderland, Noord-Brabant en Drenthe strandden al deze pogingen. De enige manier om deze gronden daarom enigszins productief te maken was door er bossen op aan te planten. Hierbij werd vooral grove den gebruikt, omdat dit de enige soort was die op die arme, droge gronden kon overleven.

De rol van de overheid

De rijksoverheid zette zich, bewust of onbewust, al in de negentiende eeuw in voor de uitbreiding van het Nederlandse bosareaal. Het begon met de markewetten van 1809 en 1810, die ten doel hadden om de markegronden te laten ontginnen. Deze eerste markewetten waren nog gebaseerd op vrijwilligheid, maar in 1886

werden de marken verplicht hun gronden te verdelen onder de geërfden of te verkopen. Dit betekende een enorme stimulans voor de bebosning van de woeste gronden. Rijke particulieren en gemeenten kochten veel van deze gronden op en bebosten deze. Soms gebeurde dat pas decennia later als werkverschaffingsprojecten. Veel woeste gronden in eigendom van de rijksoverheid werden tussen 1822 en 1848 verkocht onder het Amortisatiesyndicaat, dat bedoeld was om de staatschulden af te lossen. Een belangrijke stimulans vanuit de rijksoverheid voor de bos-

aanleg was verder de oprichting van Staatsbosbeheer in 1899. De bosaanleg van woeste gronden kwam door de Tweede Wereldoorlog tot staan en is ook nooit meer opgepakt, omdat er steeds meer stemmen opgingen het resterende areaal woeste grond in stand te houden met het oog op natuur- en historische waarden.

Na de Tweede Wereldoorlog werd er wel veel nieuw bos aangelegd in de Flevopolders en met name vanaf de jaren zestig werden er steeds meer recreatiebossen aangelegd. Nederlanders kregen steeds meer vrije tijd en die kon men

volgens de betuttelende overheid beter in bos doorbrengen dan met zedeloze tijdsbestedingen. Deze bebossingen waren voornamelijk in handen van de overheid, maar in 1970 kwam ook de eerste subsidieregeling voor de aanleg van nieuwe bossen door particulieren. Deze regeling kwam voort uit de wens om landbouwgronden uit productie te nemen met het oog op de overschotten van melk en boter. In eerste instantie richtten de subsidieregelingen voor particulieren zich op de aanleg van productiebossen, maar de nadruk kwam later steeds

meer te liggen bij meer natuurlijkere bossen.

Hoeveel bos hebben we precies?

Officieel heeft Nederland 360.000 hectare bos, maar niemand weet hoeveel bos we precies hebben. Het officiële getal komt voort uit de bossenkaart die rond de laatste eeuwwisseling is gemaakt. Deze bossenkaart was bedoeld als basiskaart voor Meetnet Functie Vervulling (MFV), oftewel de vijfde bosstatistiek. Het mocht deze laatste naam niet hebben, omdat moest worden benadrukt dat, in tegenstelling

Nieuwe bosaanplant

FOTO PATRICK JANSEN

tot de vierde bosstatistiek, ook niet-houtproductiewaarden werden gemeten. De basis van de bossenkaart werd gevormd door de CBS bodemstatistiek en de topografische kaart 1:10.000. MFV is gebaseerd op steekproefpunten op de bossenkaart. Na afloop van de veldmetingen bleek echter dat zo'n 10% van de steekproefpunten geen bos bleek te zijn. De statistieken zijn hierop niet aangepast, waardoor het officiële Nederlandse bosareaal nog steeds 360.000 hectare is. Het is duidelijk dat de basis voor ons officiële bosareaal niet correct is, maar elk ander getal zou vooralsnog ook niet onderbouwd kunnen worden.

Bosuitbreiding nu

We moeten niet alleen gissen naar het werkelijke bosareaal in Nederland, maar ook naar de jaarlijkse bosaanleg in Nederland. Er zijn enkele ad-hoc studies uitgevoerd, maar er worden geen officiële statistieken verzameld. De bosuitbreiding is de laatste jaren sterk gedaald. In de afgelopen tien jaar werd bijvoorbeeld gemiddeld zo'n 240 hectare nieuw bos aangeplant binnen het Bosklimaatfonds van Nationaal Groenfonds, maar de laatste jaren was dit minder dan 100 hectare. Dit geeft een redelijk goed beeld van de bosuitbreiding in Nederland door particulieren, omdat voor de meeste bosuitbreidingsprojecten een bijdrage wordt gevraagd. De indruk is dat ook de bosuitbreiding door de overheid is teruggelopen.

Bosuitbreiding kampt met het probleem van grondwaardedaling. Als landbouwgrond wordt bebost verandert de grond van landbouwgrond in bosgrond, met een waardedaling van 15.000 tot wel 100.000 euro tot gevolg. Particulieren laten het over het algemeen wel uit hun hoofd om hun landbouwgrond te bebossen zonder financiële compensatie voor de grondwaardedaling. Er zijn lange tijd interessante subsidie-mogelijkheden geweest, waarmee vele nieuwe bossen zijn aangelegd. Maar de rijksoverheid heeft zich ook hierbij terug getrokken tot de Ecologische Hoofd Structuur (EHS) en hierbinnen zijn de mogelijkheden voor nieuw bos zeer

De afgelopen vijf jaar is 1500 hectare bos verdwenen zonder herplant of compensatie

beperkt. De provincie Limburg en de provincie Drenthe hebben eigen subsidieregelingen en Nationaal Groenfonds financiert bosaanleg door middel van haar Bosklimaatfonds, maar dit levert dus maar mondjesmaat nieuw bos op. Aan de andere kant kan er natuurlijk ook bos verdwijnen. Hoe verhoudt zich dat tot de bosaanleg?

Verdwijnt er bos?

Onder andere door de bebossing van heide en stuifzand zijn soorten die hier voor kenmerkend voor zijn steeds zeldzamer geworden. Met het

oog op de bescherming van soorten als zandhagedis, zadelsprinkhaan, roodborsttapuit en nachtzwaluw worden de afgelopen jaren op diverse plekken bos verwijderd om plaats te maken voor heide of stuifzand. Soms zijn deze plannen gebaseerd op Natura2000 en soms op soortenbeschermingsplannen. Daarnaast zijn er ook voorbeelden waarbij cultuurhistorie en aardkundige waarden reden waren voor boskap. Deze ontbossing wordt lang niet altijd algemeen geaccepteerd, gezien de veelal felle protesten van omwonenden. De Boswet, die als belangrijkste doel heeft om het Nederlandse bosareaal

in stand te houden, voorziet in de mogelijkheid om bos te kappen, mits er op dezelfde plek of elders nieuw bos wordt gecreëerd. In het laatste geval spreken we over compensatie, waarbij veelal een groter oppervlak bos moet worden herplant dan oorspronkelijk gekapt. De minister heeft echter ook de bevoegdheid om hier vrijstelling voor te verlenen en dat is de laatste jaren regelmatig gebeurd. Recent heeft Probos de ontbossing in opdracht van de Algemene Vereniging Inlands Hout (AVIH) in beeld gebracht. Zoals al eerder geconstateerd is er geen bosboekhouding in Nederland. Ook de administratie van

De weerstand tegen het niets-doen-beheer bleek een goede voedingsbodem voor andere beheerconcepten.

boskap is erg versnipperd en ongecoördineerd. Dit maakt het tijdrovend en moeilijk om een betrouwbaar totaaloverzicht te kunnen geven van ontbossing in Nederland. Om een beeld te kunnen schetsen zijn gegevens verzameld van Dienst Regelingen, Staatsbosbeheer en Rijks-waterstaat. Hieruit bleek dat de afgelopen vijf jaar gemiddeld zo'n 300 hectare bos per jaar is verdwenen zonder herplant of compensatie. Zoals hierboven beschreven is er niet precies bekend hoeveel bos er jaarlijks bijkomt, maar op basis van een recente schatting bestaat de sterke indruk dat het Nederlandse bosareaal voor het eerst in 200 jaar aan het krimpen is.

Hoe verder?

Er zijn geen tekenen zichtbaar dat de financiële en bestuurlijke mogelijkheden voor bosuitbreiding in de nabije toekomst zullen worden vergroot. Er zijn aan de andere kant wel duidelijk tekenen dat de bescherming van het Nederlandse bosareaal waarschijnlijk af zal nemen. De overheid heeft recent een conceptnatuurwet geïntroduceerd. Er is grote kritiek op deze wet, dus het is maar de vraag hoe de uiteindelijke wet er uit zal zien, maar zoals het er nu naar uitziet zal het straks veel eenvoudiger zijn om bossen, zonder enige vorm van herplant of compensatie, te kappen. In het wetsvoorstel wordt voorgesteld om ontbossing zondermeer toe te staan voor:

- doelstellingen op het gebied van Natura2000 en soortbescherming/soortenbeleid;
- projecten binnen goedgekeurde inrichtingsplannen in het kader van de provinciale subsidieregelingen Investeringsbudget landelijk gebied (SILG) en Kwaliteitsimpuls Natuur en Landschap (SKNL).

In de memorie van toelichting staat nog een vreemde zinsnede: "Een te strikte toepassing van de herbeplantingsplicht zou natuurontwikkeling afremmen en vergunningverlening en ontfangverlening voor belangrijke economische ontwikkelingen onnodig kunnen belemmeren.". Het is onduidelijk waar het "belangrijke economische ontwikkelingen" precies op slaat, aangezien dit niet verder wordt uitgewerkt, maar geeft wel reden tot zorg.

Hoe zal er gereageerd worden?

Als het huidige wetsvoorstel voor wat betreft dit onderdeel gehandhaafd blijft, zal het interessant worden om te zien hoe bijvoorbeeld certificeringssystemen voor duurzaam bosbeheer (FSC en PEFC) hier op gaan reageren. Deze systemen zijn immers sterk gericht op bosbehoud. Tot nu toe werd dit onderdeel in de Nederlandse certificeringsstandaarden van FSC en PEFC eenvoudig opgelost door te verwijzen naar de Boswet. Bij de nu voorgestelde Natuurwet zal dat waarschijnlijk niet meer het geval kunnen zijn, omdat bosbehoud niet voldoende gegarandeerd zal

zijn. Het is goed om hierbij te realiseren dat FSC en PEFC voor duurzaam bosbeheer staan en niet voor duurzaam natuurbeheer.

Ook zal het interessant zijn om te zien hoe bijvoorbeeld een land als Maleisië hierop zal reageren. Nederland heeft Maleisië het vuur aan de schenen gelegd door hun nationale standaard voor duurzaam bosbeheer, die overigens onderdeel uitmaakt van PEFC, niet goed te keuren. Een belangrijk kritiekpunt is dat bosbehoud niet voldoende gegarandeerd is. Er worden daar veel bossen omgevormd tot bijvoorbeeld palmolieplantages, om economische redenen dus. Het is een moreel-ethisch vraagstuk of de omvorming van bos om ecologische redenen een zwaarder argument is voor ontbossing dan omvorming van bos om economische redenen (in een ontwikkelingsland).

Beheerconcepten in Nederland

Tot nu toe ging het vooral om de kwantiteit, namelijk de omvang van het Nederlandse bosareaal, maar het laatste deel van dit artikel zal gewijd zijn aan de kwaliteit van ons bosbeheer. Uiteraard zal dit in algemene termen zijn, omdat de kwaliteit van bosbeheer sterk varieert van bosbeheerder tot bosbeheerder.

Tot de jaren negentig was het bosbeheer vooral gericht op houtproductie en houtoogst, met een rationele bosbouw van aanplant en eindkap tot gevolg. Al eind negentiende eeuw riep de beroemde bosbouwer A.J. van Schermbeek op om bos meer als een ecosysteem te beheren. Zijn oproep werd echter overschaduwd door de sterke drang om de woeste gronden productief te maken en de rationele aanpak hiervan door Staatsbosbeheer en de Koninklijke Nederlandse Heidemaatschappij. In de jaren negentig van de vorige eeuw was de roep om ecologisch bosbeheer echter zo sterk geworden dat houttelers hun leidende positie in moesten leveren ten gunste van ecologen en biologen. Veel natuurbeschermingsorganisaties stapten van het zeer intensieve productiebeheer over naar niets-doen-beheer. Het waren met name de particulieren die dit te ver vonden gaan, waardoor er een goede voedingsbodem lag voor de ontwikkeling van beheerconcepten die probeerden

het beste van meerdere werelden te combineren. Zo werd in Nederland Geïntegreerd bosbeheer geïntroduceerd, hetgeen door zeer veel bosbeheerders werd omarmd. Ook de gedachten van

Pro Silva beheer werden breed toegepast, vooral als gevolg van de tweejaarlijkse bijeenkomsten hierover van de Koninklijke Nederlandse Bosbouw Vereniging (KNBV).

Bosbeheerders in verwarring

Door toegenomen kennis en ervaring worden sinds een paar jaar vraagtekens gezet bij zowel niets-doen-beheer als geïntegreerd bosbeheer. Beide concepten zijn zeer nuttig geweest bij de transformatie van het bosbeheer in Nederland en zijn in sommige situaties nog steeds zeer waardevol, maar steeds meer bosbeheerders ervaren nu ook de beperkingen van beide beheerconcepten.

Natuurmonumenten was een belangrijke voor-trekker van niets-doen-beheer en het was dan ook een serieuze trendbreuk toen hun nieuwe bosbeleidsplan eind 2006 verscheen met daarin de volgende tekst: "Kiezen voor niets-doen-beheer terwijl natuurlijk sturende factoren die voor variatie kunnen zorgen niet hersteld zijn, leidt op termijn veelal tot verlies aan soorten. Sturende factoren zoals natuurlijke begrazing en periodiek hoge (grond)waterstanden zijn alleen op landschapsschaal te herstellen. In het grootste deel van het Nederlandse, versnipperde bosgebied ontbreekt hiervoor de ruimte". Sinds het verschijnen van dit beleid wordt niets-doen-beheer dus niet langer dogmatisch toegepast, maar alleen nog als men verwacht dat dit tot goede resultaten leidt. Geïntegreerd bosbeheer was en is zeer populair, omdat het niet alleen een alternatief bood voor ecologisch bosbeheer, maar ook doordat de basis zeer eenvoudig werd gehouden. Hierdoor werd een breed publiek bereikt, maar deze aanpak had als nadeel dat het concept soms vrij dogmatisch en procedureel werd opgepakt.

Minimaal vijftien jaar lang hebben veel bosbeheerders hun bossen beheerd op basis van deze beheerconcepten. De beperkingen zijn intussen duidelijk geworden, maar er is nog geen alternatief voorhanden. Dit zou het moment zijn om rustig en weloverwogen nieuwe beheerconcepten te ontwikkelen, maar helaas wordt de sector opgezadeld met historisch ongeëvenaarde bezuinigingen. Alle tijd en energie wordt hierdoor opgeslokt en blijft er nauwelijks rust en ruimte over voor het nadenken over het beheer van de toekomst. Sommige bosbeheerders zijn dan ook in verwarring geraakt.